

УДК 339.5(477:(47+57))-89«1890/1914»

Олександр Пилипенко

ДІЯЛЬНІСТЬ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У ГАЛУЗІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ наприкінці XIX – на початку XX ст.

DOI: 10.58407/litopis.230307

© О. Пилипенко, 2023. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6096-9433>

*Метою розвідки є вивчення історії виникнення та діяльності кооперативних організацій у галузі зовнішньої торгівлі українських губерній Російської імперії наприкінці XIX – поч. XX ст., аналіз динаміки й тенденцій їх розвитку; з'ясування місця й ролі українських земель у загальноімперській структурі експортно-імпорتنих відносин; визначення залежності державного регулювання в цій сфері від місцевої господарської специфіки та пріоритетів регіональних підприємницьких кіл. **Методи дослідження** добирались відповідно до поставленої мети на основі принципів об'єктивізму та науковості. Переважно використовувався метод аналізу та дедукції для інтерпретації архівних джерел. **Наукова новизна** полягає в тому, що виокремлено такі провідні передумови діяльності кооперативів: історичні, географічні, фінансові, демографічні, соціальні. Акцентовано увагу на значенні цього виду діяльності кооперативних організацій у містах та селищах, де вони працювали. Досліджено головні чинники, що визначали якісні й кількісні характеристики кооперативних організацій наприкінці XIX – на поч. XX ст.: соціально-політичні, соціально-економічні, господарські. Доведено, що окреслені передумови та чинники справили значний вплив на формування провідних тенденцій розвитку та діяльності українських кооперативів у пореформений період. Виділено основні періоди діяльності кооперативних організацій. Охарактеризовано окремі види господарської діяльності. Простежено тенденції та зміст цієї діяльності в контексті проведення реформ і суспільно-економічного розвитку країни.*

На основі використання історико-педагогічної персоналістики як базового теоретичного підходу в науковому дослідженні розкрито культурницьку й організаційну місію цих видатних діячів. Зазначено, що кінець XIX – поч. XX ст. характеризувалися не стільки безпосередньо діяльністю великого капіталу, але й селянських організацій. У результаті вивчення діяльності кооперативів Київської, Харківської, Подільської та інших губерній, визначено головні тенденції розвитку сільськогосподарських товариств. Зроблено **висновок**, що діяльність кооперативних організацій залежала від багатьох факторів: економічного розвитку губерній, рівня організації зовнішньої торгівлі, темпів проведення реформ, відповідної атмосфери, у якій перебувало суспільство.

Ключові слова: Наддніпрянська Україна, кооперативи, кредитні товариства, підприємницька діяльність, економічний розвиток, громадськість.

Напередодні Першої світової війни в Україні налічувалося 84 фахових кооперативних товариств з переробки молока та іншої сільськогосподарської продукції. Окрім молочарських були товариства зі збуту продукції птахівництва, городництва, рослинництва, садівництва та ін. Загалом, за даними одного з організаторів кооперативного руху К. Мацієвича, в Україні налічувалося 1061 сільськогосподарське товариство. Однак треба урахувати, що спектр завдань сільськогосподарських товариств був значно ширшим і вони активно займалися пропагандистською та виробничою діяльністю в суто агрокультурній сфері. За даними Департаменту землеробства, на весну 1911 р. було затверджено 3103 сільськогосподарських товариств. Із них 21 – центральних, 43 – обласних, 242 – губернських, 356 – повітових і 2441 – товариство з районом діяльності, значно меншим за повіт. У Подільській губернії на основі виданих урядом у 1906 р. тимчасових правил виникли землеробські гуртки¹.

¹ Катаев Н. Сельскохозяйственная кооперация в России (окончание). *Агрономический журнал. Издание Харьковского общества сельского хозяйства*. Харьков, 1913. Кн. 3. С. 48.

Завдяки фінансовій підтримці земств найбільше сільськогосподарських товариств виникло в Полтавській губернії. Наприкінці 1911 р. тут їх функціонувало 241, по 4 у середньому на одного дільничного агронома. За оцінкою харківського часопису, вони стали своєрідними посередниками між агрономами й сільським населенням. Основним змістом їх діяльності була організація показових полів і ділянок, сільськогосподарських навчальних курсів, проведення для населення бесід і читань. Допомога Полтавського губернського земства сільськогосподарським, товариствам нормувалася постановами. Розмір субсидій повітовим організаціям становив 700 руб. на рік, сільським товариствам у перший рік після відкриття – по 200 руб., а в наступні – по 100 руб. Перші товариства в губернії відкрилися в 1902 р. Чисельність кожного з них коливалася від 50 до 200 осіб – це були в основному селяни й козаки середнього статку, що мали від 4 до 15 десятин землі.

Фінансові й матеріальні засоби товариств складалися з таких елементів: по-перше, земські субсидії і позики; по-друге, кошти Департаменту землеробства в розмірі від 50 до 100 крб. на травосіяння та селекцію домашніх тварин; по-третє, прибуток від прокату сільськогосподарської техніки та користування злучними тваринницькими пунктами; по-четверте, прибуток від складів землеробської техніки, зсипання й зберігання хліба в коморах тощо². На поч. ХХ ст. в Полтавській губернії також поширилася практика проведення землеробських виставок, в організації яких брали участь сільськогосподарські товариства. За їх допомогою створювалися зерноочисні пункти, проводилися прокатні операції. Товариства організовували також заходи в сфері скотарства й садівництва. На їх адресу надходили часописи «Хуторянин» і майже повсюди – «Хлібороб».

Значні досягнення в агрокультурній галузі й реалізації сільськогосподарської продукції мали сільськогосподарські товариства Чернігівщини, яких на 1 січня 1915 р., за підрахунками губернського земства, налічувалося 106. У доповіді земської управи губернському зібранню зазначалося, що «справжніми керівниками» сільськогосподарських товариств були дільничні агрономи й частково представники сільської інтелігенції, які займалися культурно-просвітницькою працею на місцях³. За 1913 р. сільськогосподарські товариства губернії одержали від комерційної діяльності 110 тис. руб. валового прибутку. Понад 60% цієї суми надійшло від продажу насіння, землеробських машин і добрив. Певні кошти було одержано також від злучних пунктів, продажу продукції показових полів, за оренду сільськогосподарської техніки тощо. Заслужовує на увагу й структура витрат сільськогосподарських товариств Чернігівщини на поч. ХХ ст.: на комерційні операції витрачено 113570 руб., або 65% усієї суми; на показові поля та ділянки – 17343 руб. (10%); на утримання персоналу – 13431 руб. (8%); на поширення сільськогосподарських знань поза-шкільним шляхом – 10173 руб. (6%); на сприяння кустарним промислам – 9959 руб., або 6% усієї суми. А загалом 70 сільськогосподарських товариств витратили 172 тис. руб. на культурно-господарські заходи. Річна сума земських субсидій товариствам становила 30 тис. руб. Отже, діяльність сільськогосподарських товариств розповсюджувалася на різні сфери – від агрономічної допомоги до заходів у виробництві та збуті готової продукції.

Важливу роль у розвитку продуктивних сил у сільському господарстві з сер. ХІХ ст. відігравали позичково-ощадні й кредитні кооперативи. Громадські, політичні діячі й науковці, організатори кооперативного руху оцінювали їхню роль і значення неоднозначно. Кооперативи поступово збільшували свій вплив серед населення й стали «важливою формою організації місцевого життя». «Кооперативи, – наголошував К. Мацієвич, – є значною громадською силою, пов'язаною з масами, чого не має зараз жодна організація. Водночас вони неспроможні поставити перед собою великі самостійні завдання внаслідок своєї розпорошеності»⁴. До цієї характеристики варто додати й те, що кооперативи стали більш впливовими серед населення порівняно із земствами внаслідок своєї демократичності та практичних результатів діяльності.

Першим кредитним кооперативом у Наддніпрянській Україні вважається Гадяцьке ощадно-позичкове товариство (Полтавщина), статут якого було затверджено у квітні 1869 р. Після нього в українських губерніях Російської імперії почали виникати інші осередки кредитно-кооперативної роботи. На початку 1874 р. на території українських губерній Російської імперії діяло 53 ощадно-позичкових товариств, а в 1885–1886 рр. – понад 170. Деякі з них припинили свою діяльність, проте на поч. ХХ ст. їх чисельність прискорено зростала, про що свідчать дані таблиці 1.

² Отчет о деятельности Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. *Агрономический журнал. Издание Харьковского общества сельского хозяйства*. Харьков, 1913. Кн. 4. С. 32.

³ Пискунов Д. Киевский областной съезд по вопросам экспорта (окончание). *Южно-русская сельскохозяйственная газета*. 1915. 18 июня. С. 10.

⁴ Мацієвич К. Объединенная кооперация и ее главные задачи. *Агрономический журнал*. Харьков, 1915. Вып. 5. С. 8.

Таблиця 1.

**Кількість кредитних та ощадно-позичкових товариств
в українських губерніях на початку ХХ ст.⁵**

Рік	1900 р.	1.I.1904 р.	1.I.1908 р.	1.I.1910 р.	1913 р.
Ощадно-позичкові товариства Кредитні товариства	126 12	138 85	246 491	386 1002	599 1643
Загалом	138	223	737	1388	2242

Слід зауважити, що споживча кооперація розвивалася в Україні майже такими само темпами, як і кредитна. На поч. 1912 р. на теренах дев'яти українських губерній налічувалося близько 2300 споживчих товариств. Чисельність пайовиків у їхньому складі разом із членами сімей досягла того року 1 млн осіб чоловічої і жіночої статей⁶. Окрім постачання населенню промислових і продуктових товарів, деякі споживчі товариства сприяли й збуту продукції дрібних сільських господарів.

Стосовно цього можна навести вдалий приклад співробітництва Тальнівського кредитного товариства (Київська губернія), заснованого 3 серпня 1907 р., із місцевою споживчою організацією. Воно мало 2 власних будинки та сільськогосподарський склад і стало членом споживчого товариства (пай 100 руб.). Товариство надавало позики під заставу сільськогосподарських продуктів – збіжжя, яєць тощо, а також узяло на себе посередництво під час закупівлі й продажу землеробського інвентарю, деревини, з оренди землі та збуту цукрових буряків із селянських земель. Його діяльність поширювалася на 12 селищ (4541 двір). Саме життя підштовхувало споживчі товариства розвивати свою діяльність у цьому напрямку. Уже на першому етапі їх розвитку крамниця споживчого товариства приймала в обмін на промислові товари хліб, льон, курячі яйця тощо – для реалізації їх не лише на місцевому, а й віддалених ринках (у Києві, Харкові, Одесі, Санкт-Петербурзі, Москві та навіть в європейських країнах)⁷. Цілком зрозуміло, що масштабна організація збуту сільськогосподарської продукції за посередництва споживчих товариств могла бути зреалізована тільки за умов створення союзів цих товариств.

Аналогічною була діяльність споживчих товариств на теренах Правобережжя. Так, Кузьминецьке товариство на Поділлі займалося купівлею й продажем реманенту, будівельних матеріалів, насіння хлібних культур. Протягом трьох років (1909–1912) воно придбало товарів на 99,6 тис. і реалізувало на 98,4 тис. руб. Подібну діяльність провадили Тридубське, Іванковецьке, Студенянське, Немирівське, Дунаєвецьке та інші товариства⁸.

Кредитна кооперація за своїм складом була переважно селянською. Вона забезпечувала дрібних сільських господарів позиками, відсоткові ставки яких коливалися в різних товариствах від 4% до 12%, що робило їх доступними для населення. За висновками сучасного дослідника В. Власенка, «позички призначалися переважно на придбання худоби, реманенту, сировини і матеріалів для кустарно-ремісничого виробництва, купівлю й оренду землі, будівництво господарських приміщень»⁹. Проте надійний розвиток селянського господарства потребував довготермінового кредиту. У цьому можна переконатися на прикладах цільового призначення позик, наведених у таблиці 2, які надавалися кредитними товариствами в Російській імперії.

Таблиця 2.

**Структура довготермінових селянських позик кредитних товариств
Російської імперії (1907–1910 рр., у %)¹⁰**

Призначення позики	1907 р.	1909 р.	1910 р.
Купівля землі	4,6	6,5	7,2
Покращення угідь	0,4	0,7	1,1
Господарські будівлі	10,3	2,3	9,3
С/г машини і знаряддя	20,2	2,7	21,1
Робоча худоба	20,1	19,4	23,0
Оренда землі		22,1	
Загалом	57,9	60,7	65,6

⁵ Фареній І.А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в др. пол. XIX – на поч. XX ст.: монографія. Черкаси: Відлуння-Плюс, 2008. С. 163.

⁶ Стопневич Б. Споживча кооперація на Україні (спроба історико-статистичного начерку). Полтава: Видання Полтавської спілки споживчих товариств, 1919. С. 123.

⁷ Виноградов Н.А. Доклад на 50-й очередній сессии. *Черниговская земская неделя*. 1914. 21 марта. С. 7-8.

⁸ Сосницький Л. Состояние кооперативного дела Подольской губернии. *Кооперативный листок*. 1910. № 1. С. 12–13.

⁹ Власенко В.М. Кредитна кооперація Лівобережної України др. пол. XIX – поч. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Харків, 1998. С. 14.

¹⁰ Билимович А.Д. Землеустроительные задачи и землеустроительное законодательство России. Киев: Тип-я Императорского ун-та Св. Владимира, 1907. С. 40, 58.

Кредитні товариства частково брали участь у заходах безпосередньо агрокультурного характеру. За неповними даними статистиків Всеросійської виставки в Києві 1913 р., кредитні кооперативи Наддніпрянської України здійснювали патронаж за 46 зразковими полями, мали 15 злучних тваринницьких пунктів, 72 зерноочисних пункти і 90 станцій прокату сільськогосподарської техніки. Позики кредитних товариств стимулювали поширення землеробської техніки й досконаліших знарядь праці в селянських господарствах. У Старобільському повіті Харківської губернії сівалки, віялки й почасті снопов'язалки та молотарки з'явилися навіть у дрібних сільських господарів. Їх придбало 5,9% господарств, що мали до 3 дес. землі; 19,2% господарств, котрі володіли від 3 до 7,5 дес.; 24% – від 7,5 до 15 дес. землі. За даними Н. Темірової, в губерніях Наддніпрянської України від 1909 р. до 1913 р. вартість сільськогосподарського реманенту збільшилася вдвічі й становила 35,08 млн руб., у тому числі в Катеринославській губернії – 8,39, у Херсонській – 6,66 млн руб.¹¹ Місце в діяльності кредитних і позичково-ощадних кооперативів посідали хлібозаставні позики дрібним селянським господарствам (таблиця 3).

Таблиця 3.
Хлібозаставні позики кредитних кооперативів сільським господарствам
у 1909–1913 рр. (млн. руб.)¹²

Рік (на 1 січня)	Чисельність товариств	Сума кредиту	Заборгованість (млн. руб.)	% заборгованості до кредиту	
				на 1 січня	на 1 липня
1909	145	1,5	0,4	23,8	7,6
1910	267	2,7	0,7	27,6	3,4
1911	621	6,3	2,4	38,5	4,7
1912	860	10,0	2,1	21,3	3,1
1913	1478	18,9	6,2	23,7	–

Отже, кількість кредитних товариств протягом 1909–1914 рр. зросла з 145 до 1478, тобто у понад десять разів, а сума наданого ними селянським господарствам довготермінового кредиту під заставу збіжжя – з 1,5 до 18,9 млн руб., або на 1160%.

Кооперативна діяльність зі збуту селянського збіжжя в українських губерніях мала певні особливості. Вона поступово набирала сили, особливо в роки, що передували Першій світовій війні. Її найбільш характерною особливістю стало прагнення реалізовувати пшеницю та ячмінь на світовому ринку, оскільки саме ці зернові культури мали посилений попит у країнах Західної та Південної Європи – у Великобританії, Німеччині, Італії, Бельгії, Голландії тощо.

На Поділлі напрямок торгової діяльності кредитних кооперативів збігся з економічною спеціалізацією регіону на виробництві товарного зерна та цукру. Дуже поширеними тут були операції комісійного характеру, торгове посередництво. Місцевий хлібний ринок у губерніях Правобережної України сформувався ще в дореформений період, і кооперативним товариствам було надзвичайно складно конкурувати з великими торговими фірмами. Попри ці складнощі, кооперативний збут збіжжя на поч. ХХ ст. був досить розвинутим. У 1912 р. тут діяли кооперативні товариства, що мали кредити під хліб: 6 – на Київщині (кредит на 121 тис. руб.), 3 – на Волині (сума кредиту 10,5 тис. руб.) і 4 – на Поділлі (кредит на 27 тис. руб.). Щоправда, вивезення кооперативними об'єднаннями зерна на ринки Західної Європи й Близького Сходу мало в цьому регіоні спочатку епізодичний характер, проте на поч. ХХ ст. посилювалося. Найбільш помітно це проявилось протягом 1909–1910 рр.¹³

Прискорений розвиток у регіоні цукрово-бурякового виробництва відкрив перед кооперативними товариствами нові можливості збуту сільськогосподарської продукції. Цим скористалося, зокрема, Олександрівське позичково-ощадне товариство, що діяло на території Брацлавського повіту Подільської губернії. Із метою усунення зайвого посередництва між селянськими господарствами та місцевими цукроварнями воно уклало з Капустянським цукровим заводом угоду на постачання в 1914 р. цукрового буряка з земельної площі 110 дес.¹⁴

Значних масштабів збут збіжжя кредитними товариствами досяг у Київській губернії. Зі 150 кооперативів Київського союзу установ дрібного кредиту хлібні операції у вересні

¹¹ Темірова Н.Р. Помішки в Україні в 1861–1917 рр.: соціально-економічна еволюція. Донецьк: ДонНУ, 2004. С. 146.

¹² Билимович А.Д. Землеустроительные задачи и землеустроительное законодательство России. С. 40, 58.

¹³ Итало-турецкая война и наши экономические интересы. *Промышленность и торговля*. 1911. № 8. С. 380.

¹⁴ Михайлик А.О. Кооперативний рух на Поділлі і товарно-грошовий обіг краю на поч. ХХ ст. *Споживча кооперація Поділля: через століття – до майбутнього (27–28 травня 2010 р.)*. Вінниця, 2010. С. 151–155.

1914 р. здійснювало 36. На Полтавщині кредитних товариств, що займалися зерноторгівлею, за неповними даними, в 1909 р. було тільки 4, а в 1914 р. – вже 19. У Харківській губернії кооперативних товариств, що здійснювали хлібну торгівлю напередодні Першої світової війни, було 26, а у Чернігівській – тільки 5. За свідченням тогочасної преси, кредитні товариства в реалізації селянських зернових культур керувалися такою метою: усунення посередництва, котре завдавало дрібним господарям великих збитків; зменшення торгових витрат; поліпшення якості зерна; викидання на ринок якомога більших партій збіжжя; вишукування постійних покупців; надання членам товариств можливості очікувати найсприятливішої цінової кон'юнктури¹⁵. Останнє майже цілком залежало від наявності власних чи орендованих зернохосовищ. За далеко неповними даними, на теренах Наддніпрянської України кредитні й позичково-ощадні товариства мали 59 зернохосовищ місткістю близько 2,5 млн пудів зерна. У серпні 1907 р. почав приймати збіжжя Тальнівський кооперативний елеватор в Уманському повіті Київської губернії. Його потужність перевищувала 200 тис. пудів, він не поступався Олексіївському зернохосовищу в Самарській губернії, яке було найбільшим на той час у Російській імперії. Елеватор приймав і очищав дрібні партії селянського збіжжя, даючи змогу «наблизити виробника зерна до великих центрів хлібного ринку». Тальнівський кооперативний елеватор брав селянський хліб у заставу з видачею короткотермінової позики в розмірі $\frac{1}{4}$ вартості зерна. Цікаво, що адміністрації підприємства надавалося право продажу взятого в заставу зерна за сприятливими цінами на внутрішньому чи зовнішньому ринках, як це практикувалося в Сполучених Штатах Америки¹⁶.

Активними посередниками в збуті селянського хліба стали кредитні товариства в південному степовому краї. За даними сучасних дослідників, на 1910 р. четверта частина кредитних установ Херсонщини займалася зерновими операціями¹⁷.

За більш конкретними обчисленнями перших дослідників цього аспекту проблеми, в Херсонській губернії хлібні операції здійснювало 130 кооперативів, – із них 34 мали 35 зернохосовищ загальною місткістю понад 5 млн пудів. У 1910 р. вони продали понад 500 тис. пудів збіжжя, а до 1 жовтня 1911 р. – близько 600 тис. пудів. Низка товариств Миколаївського повіту цієї ж губернії продали в 1909 р. на комісійних умовах 500 тис. пудів збіжжя, причому його вартість підвищувалася на 5–8 коп., натомість ті виробники, що реалізовували хліб через скупників (посередників), на кожному пуді втрачали від 3 до 15 коп. А в Одеському й Ізмаїльському портах – ще більше. У Таврійській губернії хлібозаставні та комісійні операції практикували 36 установ дрібного кредиту. Із них 17 товариств мали 19 невеликих зернохосовищ місткістю 793 тис. пудів. Зокрема, Терпеське кредитне товариство мало 3 комори – власну на 60 тис. пудів і дві орендованих, по 40 тис. пудів кожна. Зернохосовище Іванівського позичково-ощадного товариства володіло зернохосовищем на 70 тис. пудів, Акимівське – двома коморами на 120 і 33 тис. пудів. Усі вони були споруджені або придбані товариствами переважно за власні кошти¹⁸. Кредитним товариствам, які вели хлібну експортну торгівлю, доводилося працювати в непростих умовах. Вони могли конкурувати з посередниками першого й другого ступеня, але були безсилими перед великими експортними фірмами, які залишали головними покупцями збіжжя в сільських виробників. У зв'язку з цим постає питання про стійкість кредитних кооперативів, що займалися хлібною торгівлею та розміри їх прибутків і можливих збитків. Про це частково свідчать дані таблиці 4.

Таблиця 4.

Розміри прибутків і збитків хліботорговельних кооперативів у 1913 р.¹⁹

Кооперативне товариство	Реалізовано пудів	Залишок або перевитрата (руб.)
Карлівське	95 000	+246
Песливське	28 189	-163
Покровське	14 000	+169
Новобузьке	210 500	+1371
Піщанське	35 181	-480

¹⁵ Виноградов Н.А. Доклад на 50-й очередной сессии. Черниговская земская неделя. 1914. 21 марта. С. 9; Черниговская земская неделя. 1914. 27 июня. С. 15.

¹⁶ Жиленкова І.М. Вплив агрокультурної діяльності сільськогосподарських товариств України на розвиток зовнішньої торгівлі (початок ХХ ст.). *International Scientific Journal EURO-AMERICAN SCIENTIFIC COOPERATION: research articles* / Responsible editors: Tonkyh S., Pryhodko N., Mintz A. Hamilton, Canada: Accent Graphics Communications, 2015. Vol. 10. P. 17–21.

¹⁷ Цибуленко Г.В. Кредитна кооперація на півдні України в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Дніпропетровськ, 1997. С. 15–25.

¹⁸ Кульжний А.Е. Может ли русский земледелец выгодно продавать свой хлеб? Москва, 1913. С. 86–90.

¹⁹ Черниговская земская неделя. 1914. 27 июня. С. 17.

Наведені дані свідчать, що хлібна торгівля була досить ризикованою. Три товариства із зазначених у таблиці мали позитивний баланс від своїх хлібних операцій, а два – від’ємний. Найкращими результатами вирізнялося Новобузьке товариство, котре характеризувалося значними обсягами хлібного збуту в 1913 р. – 210500 пудів.

Перші кредитні спілки виникли на поч. ХХ ст. та особливо розмаху набули в роки Першої світової війни, коли російський уряд змушений був зняти обмеження на їх заснування, оскільки від цього певною мірою залежало забезпечення продовольством багатомільйонної армії. Наприкінці 1915 р. в імперії функціонувало 25 великих кредитних спілок, які об’єднали 1230 установ дрібного кредиту. А в березні 1916 р., за даними «Вестника мелкого кредита», налічувався вже 61 спілка (із них лише 3 було в межах азійської Росії), серед яких 10 губернських об’єднань, 16 повітових і 18, що охоплювали своєю діяльністю декілька повітів²⁰.

Найбільшою інтенсивністю кооперативно-спільчанське будівництво відзначилося в Україні та деяких прилеглих губерніях, що тяжіли до чорноморсько-азовських портів. До вже наявних Київського, Кубанського, Мелітопольського, Єлисаветградського, Переяславського, Подільського та інших приєдналися ще Харківський, Полтавський, Житомирський та ін. Згодом, на поч. ХХ ст. в Україні було створено широку мережу кредитних і ощадно-позичкових кооперативів, засновувалися потужні об’єднання – спілки.

Таким чином, діяльність кооперативних організацій залежала від багатьох факторів: економічного розвитку губернії, рівня організації зовнішньої торгівлі, темпів проведення капіталістичних реформ, митної та тарифної політики уряду Російської імперії, рівня підприємництва, відповідної атмосфери, у якій перебувало суспільство.

References

Farenii, I. (2008). Kooperatyvnyi rukh u Naddnyprianskii Ukraini v dr. pol. XIX – na poch. XX st.: monohrafiia [The cooperative movement in Naddnyprianshchyna Ukraine in the second half of the 19th – the early 20th c.: monograph]. Cherkasy, Ukraine.

Mykhailyk, A. (2010). Kooperatyvnyi rukh na Podilli i tovarno-hroshovi obih kraiu na pochatku XX st. [The cooperative movement in Podillia and the commodity and money circulation of the region in the early 20th c.]. Vinnytsia, Ukraine.

Temirova, N. (2004). Pomishchyky v Ukraini v 1861–1917 rr.: sotsialno-ekonomichna evoliutsiia [Landlords in Ukraine in 1861–1917: socio-economic evolution]. Donetsk, Ukraine.

Tsybulenko, H. (1997). Kredytna kooperatsiia na pivdni Ukrainy v kintsi XIX – na poch. XX st. [Credit cooperatives in southern Ukraine in the late 19th – the early 20th c.]. Dnipropetrovsk, Ukraine.

Vlasenko, V. (1998). Kredytna kooperatsiia Livoberezhnoi Ukrainy dr. pol. XIX – poch. XX st. [Credit cooperatives of the Left-Bank Ukraine in the second half of the 19th – the early 20th c.]. Kharkiv, Ukraine.

Пилипенко Олександр Євгенійович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій (вул. Володимирська, 68, м. Київ, 01001, Україна).

Pylypenko Oleksandr – doctor of historical sciences, professor, professor of department of humanity courses of the National university of food technologies (68 Volodimirska Str., Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: pylypenko08@ukr.net

ACTIVITIES OF COOPERATIVE ORGANIZATIONS IN UKRAINIAN REGIONS IN THE FIELD OF FOREIGN TRADE IN THE END OF THE 19th – THE BEGINNING OF THE 20th c.

The purpose of the investigation is to study the history of the emergence and activities of cooperative organizations in the field of foreign trade of the Ukrainian provinces of the Russian Empire at the end of the 19th – the beginning of the 20th c., to analyze the dynamics and trends of their development; clarifying the place and role of Ukrainian lands in the overall imperial structure of export-import relations; determining the dependence of state regulation in this area on local economic specifics and priorities of regional business circles. The research methods were selected in accordance with the goal on the basis of the principles of objectivism and scientificity. The method of analysis and deduction was mainly used to interpret archival sources. scientific novelty of the work is that the following leading prerequisites for the operation of cooperatives are singled out: historical, geographical, financial, demographic, social. Attention is focused on the importance of this type of activity of cooperative organizations in the cities and towns where they worked. The main factors that determined the qualitative and quantitative characteristics of cooperative organizations at the end of the 19th – the beginning of the 20th c. were studied: socio-political, socio-economic, household and other. It is proved that these prerequisites and factors had a significant impact on the formation of the leading trends in the development and activities of Ukrainian cooperatives in the post-reform period. The main periods of activity of cooperative organizations are allocated. Certain types of

²⁰ Южно-русская сельскохозяйственная газета. 1916. 22 апреля. С. 3.

economic activity are characterized. The tendencies and content of these activities in the context of reforms and socio-economic development of the country are traced.

Based on the use of historical-pedagogical personalistics as a basic theoretical approach, the cultural and organizational mission of these outstanding figures was revealed in the scientific study. It is noted that the second half of the 19th – the beginning of the 20th c. were characterized not so much directly by the activities of big capital, but also by peasant organizations. As a result of studying the activities of cooperatives of Kyiv, Kharkiv, Podilsk and other provinces the main trends in the development of agricultural societies were determined. **It is concluded** that the activity of cooperative organizations depended on many factors: the economic development of the provinces, the level of organization of foreign trade, the pace of reforms, the appropriate in which the society existed.

Key words: Trans-Dnieper Ukraine, cooperatives, credit societies, business activity, economic development, public.

Дата подання: 3 травня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 5 червня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Пилипенко, О. Діяльність кооперативних організацій українських губерній у галузі зовнішньої торгівлі наприкінці XIX – на початку XX ст. *Сіверянський літопис*. 2023. № 3. С. 85–91. DOI: 10.58407/litopis.230307.

Цитування за стандартом APA

Pylypenko, O. (2023). Diialnist kooperatyvnykh orhanizatsii ukrainskykh hubernii u haluzi zovnishnoi torhivli naprykintsii XIX – na pochatku XX st. [Activities of cooperative organizations in Ukrainian regions in the field of foreign trade in the end of the 19th – the beginning of the 20th c.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 85–91. DOI: 10.58407/litopis.230307.

